

Горлачук М.А.,
канд. екон. наук, доцент,
старш. наук. співроб. науково-дослідної частини,
Західноукраїнський національний університет

КРИТИКА МЕТОДОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ВАРТОСТІ ТА ЦІНИ У СВІТЛІ АКТУАЛІЗАЦІЇ МАРКСИСТСЬКОЇ ТЕОРІЇ

Horlachuk M.A.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., senior research
fellow of scientific and research part,
West Ukrainian National University, Ternopil

CRITIQUE OF METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE STUDY OF VALUE AND PRICE IN THE LIGHT OF THE ACTUALIZATION OF MARXIST THEORY

Постановка проблеми. Розв'язання проблем теорії вартості та ціни, що знаходяться в центрі багатьох економічних концепцій, є фундаментом поступу вітчизняної економічної теорії, позитивна функція якої полягає в необхідності наукового обґрунтування і вирішення практичних економічних завдань, зумовлених сучасним процесом суспільного розвитку.

Безперечно, найпершою у ринковій економіці постала проблема пояснення кінцевої основи ціни та, відповідно, пропорцій обміну. Залежно від вирішення цього питання усі економічні теорії ціноутворення можна умовно розділити на дві протилежні групи – ті, які вартість оголошують ключовою економічною категорією для розкриття сутності ціни як дійсного елементу реалізації економічних відносин, виділяючи найголовніше, найбільш суттєвий зв'язок того чи іншого способу виробництва, та ті, що не вважають вартість необхідним предметом свого теоретичного розгляду для пояснення природи ціни. Похідним від вказаних основних течій економічної науки можна вважати конгломерат усіх інших концепцій, що базуються на використанні окремих принципів, положень, методів та синтетично-синкретичних конструкцій на основі обґрунтування уможливлених компромісних варіантів поєднання вказаних теорій чи відшукання їхньої органічної єдності тощо.

До цього часу основні теорії вартості та ціни пройшли, як правило, тривалий розвиток, зазнавши у ході своєї еволюції різного роду уточнень, змін, спрямованих на їх удосконалення, проте в будь-якому випадку їм не вдалося уникнути критики та заперечень у власній спроможності розкриття економічних закономірностей. До цих проблем прикута не одну сотню літ увага дослідників. Проте великий інтерес і безперервні дискусії стосовно сутності вартості й ціни не вщухають до цих пір, постійно вимагаючи нових пояснень та узагальнень, щоби знову розпочати наступний етап пошуку, як об'єктивного відображення суперечливого економічного поступу суспільства. Розв'язання загальнотеоретичних і методологічних проблем є неодмінною умовою вирішення часткових – така діалектична логіка їх взаємного відношення. Нині триває науковий пошук, обґрунтування і вдосконалення цінового механізму, що відповідав би сучасним суспільним відносинам у сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання як елементів відтворювальної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти вартісно-цінових, розподільчих та рентних відносин, пов'язаних з відмінностями в умовах економічного розвитку, були в центрі уваги класиків світової економічної думки таких, як: У. Петті, Ф. Кене, А. Тюрго, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, Ф. Енгельс, М. Туган-Барановський, А. Маршалл, Дж. М. Кейнс, В. Леонтьєв та ін.

Розробці теоретичних питань ціноутворення присвятили роботи вітчизняні та зарубіжні автори, зокрема: В. Г. Андрійчук, І. С. Біла, О. В. Бузгалін, М. Бурхард, Т. І. Артьомова, Л. Л. Васіна, А. А. Гриценко, А. І. Колганов, У. Кьостер, І. І. Лукинов, Ю. О. Лупенко, Л. І. Майзенберг, П. М. Макаренко, С. В. Мочерний, В. Мюллер, Н. І. Насікан, В. С. Немчинов, Ю. М. Осипов, І. В. Охріменко, Б. Й. Пасхавер, Р. Плате, П. Т. Саблук, О. М. Собко, В. М. Усоський, А. Ханау, Л. О. Шкварчук, М. О. Цаголов та інші вчені.

Незважаючи на доволі значну кількість наукових розробок з питань ціноутворення, залишаються дискусійними теоретичні та практичні аспекти формування вартості й цін, закономірності ціноутворення, а також проблеми оптимізації науково-обґрунтованих цін, забезпечення еквівалентності обміну в контексті рентно-цінових взаємовідносин, вирішення яких сприяло б модернізації економічного розвитку.

Дехто із дослідників взагалі ніколи не замислюється, в рамках якої наукової парадигми він провадить свої розвідки або ж, навпаки, відверто обстоює крайню метафізичну, агностичну позицію стосовно категорії вартості чи ціни. Наприклад, професор Ю. М. Осипов стверджує, «вартість – категорія трансцендентна, котра має свою таємницю, що не піддається розгадці. Вона схожа до таких понять, як матерія, дух, енергія. Про вартість можна говорити, давати їй трактування, визначати, вимірювати, проте до кінця вона завжди залишається в чомусь суттєво нерозкритою» [1, с. 731].

Майже аналогічна думка висловлена авторами навчального видання «Економічна теорія» за ред. В. О. Білика та П. Т. Саблука. Ними, до того ж, категорії вартість і цінність ототожнюються: вартість (цінність) трактується по-різному і є величиною абстрактною. На їх думку, в реальному житті на ринку виступає ціна, якій відводиться виключно важлива роль. Вона – головне божество, фетиш, одвічна загадка і постійний біль: все виростає з ціни, все їй підпорядковується, все зводиться до неї [2, с. 98].

Натомість, в неокласичній моделі первинною категорією є ціна. Остання протиставляється трудовій теорії вартості, фактично змістивши акценти головного наукового інтересу із дослідження субстанції вартості на вивчення проблем взаємодії попиту і пропозиції та формування ціни, трансформувавшись по суті на теорію ціни.

У працях А. Маршалла, основоположника кембриджської економічної школи, вартість і ціна досить часто ототожнюються, а головна його дослідницька увага сконцентровується передусім на теорії ціни [3], представляючи своєрідний перехідний етап до наступного, коли економісти у розробці теорій ціни остаточно відмовилися від вартості як вихідної категорії формування ціни [4; 5, с. 126].

З цього приводу, наприклад, Л. О. Шкварчук зазначає, що, згідно теорію В. Парето, на ринку в умовах досконалої конкуренції залежність ціни від інтенсивності останньої потреби дає змогу встановити рівновагу між попитом і пропозицією. Співвідношення попиту і пропозиції визначає мінову вартість без участі вартості та виробничих витрат, що означає вилучення вартості з процесу формування цін. Тому вартості як об'єктивної категорії для цих учених не існує [6, с. 47].

З огляду на це, не можна не погодитися із висновком С. В. Мочерного щодо дійсного вкладу А. Маршалла у подальший розвиток теорії трудової вартості, її творчого переосмислення і наукової переробки: «він (А. Маршалл – авт.) ... намагався підмінити вартість ціною, що дозволяє уникнути питання про джерело вартості та трудову теорію вартості, яку його попередникам не вдалося спростувати» [7].

Дж. М. Кейнс, як учень А. Маршалла, не міг не поділяти його поглядів стосовно основних теоретичних проблем, автор так званої «кейнсіанської революції», «рятівник капіталізму», по суті не вийшов за рамки основних принципів суб'єктивної теорії вартості (теорії граничної корисності). На його думку, вартість у сенсі трудової теорії вартості чи за його ж висловом «так званої теорії вартості» [8; 9] – міф, пусте слово, а тому єдиною реальністю Дж. Кейнс визнає лише ринкову ціну [9]. Згідно його теорії, ринкова ціна визначається сукупністю самих найрізноманітніших факторів, серед яких праці належить другорядна роль.

Подібної теоретичної позиції щодо трактування економічної категорії «вартість» дотримувалася і Дж. Робінсон – відома представниця лівого кейнсіанства кембриджської економічної школи. Зокрема, вона зробила доволі спрощений, передусім стосовно евристичного горизонту гносеологічної конструкції вартості, висновок, що «вартість – це марна річ. Вона не має жодного операційного змісту. Це тільки слово» [10]. Ще раніше до цього, як стверджує К. Новак-Посадзи, науковець «елегантно відкинула спосіб використання Марксом трудової теорії вартості як метафізичний» [10].

Очевидно, що для Дж. Робінсон вартість у якісному аспекті не є реально існуючим суспільним відношенням і, таким чином, об'єктивною науковою категорією, окрім, звичайно, лише граматичного сприйняття її як слова, беззмістовного з погляду операційного змісту (тобто беззмістовності у Дж. Робінсон кардинально відрізняється від Марксової беззмістовності вартості, про яку він згадує у передмові до першого тому «Капіталу» – виключно стосовно її форми, а не сутності), пов'язаного із дійсно метафізичним способом застосування нею трудової теорії вартості.

Однак, серед усього загалу критиків вартості, найкатегоричніший, мабуть, був Й. Шумпетер, безапеляційно стверджуючи, що «некоректно називати трудову теорію вартості «неправильною». В усякому випадку вона вмерла і похоронена» [11].

У такий спосіб ринковий фетишизм як теоретичний дух ринкового фундаменталізму став домінантним у науковому середовищі. Стосовно розвитку сучасної української економічної науки він має той наслідок, як правильно відмітили Н. І. Насікан та І. С. Біла, що «сучасні вітчизняні науковці у більшості зосереджують свою увагу або на повному неприйнятті трудової теорії вартості, або повністю відкидають надбання західних економічних шкіл, або ж прагнуть створювати «нові» концепції, що зможуть поєднати концептуально різні підходи до трактування вартості» [6, с. 46]. Як правило, вказані «нові» концепції українських економістів, не кажучи вже про наслідки різноманітних варіантів «концептуального поєднання» окремих самостійних підходів до трактування вартості, не мають якогось суттєвого методологічного і самостійного значення.

У цьому контексті як ніколи актуальним є відоме положення Д. Рікардо про те, що ніщо не породжувало так багато помилок і розбіжностей в цій науці, як саме невизначеність понять, котрі пов'язувались зі словом «вартість» [12].

Натомість К. Маркс з притаманною йому силою переконання стверджував, що форма вартості, яка дістає свій викінчений вигляд у грошовій формі, дуже беззмістовна і проста. І все ж розум людський даремно намагався збагнути її протягом більш ніж 2000 років, тимчасом як, з другого боку, аналіз далеко більш змістовних і складних форм йому вдався, принаймні приблизно [13]. При цьому слід зазначити, врахування процесу розвитку було основною вимогою в його дослідженні діалектики вартості та ціноутворення.

Постановка завдання. Метою даної статті є теоретико-методологічне обґрунтування сутності вартості та ціни на основі критичного розгляду широко поширених підходів дослідження цієї науково-практичної проблематики у вітчизняній та зарубіжній фаховій літературі.

При цьому слід наголосити не лише на фундаментальних положеннях трудової теорії вартості, а й на проблемних для розуміння та найпоширеніших моментах спотворення марксистської теорії вартості з огляду більш ніж півторастолітнього періоду її історії, щоб уже з цього горизонту можна було розглянути дискусійні аспекти існуючих теорій вартості, важливих для подальшого дослідження.

Полемічна загостреність окремих питань, висвітлених в статті, викликана як особливою актуальністю, так і недостатньою вивченістю об'єктивної економічної дійсності, що досліджується. У будь-якому випадку представлені ідеї сприятимуть реактуалізації марксистської теорії, збагаченню економічних знань зі складної проблематики вартості та ціни, спонукаючи до проведення подальших наукових розвідок за вказаною тематикою.

Виклад основного матеріалу дослідження. К. Марксу вдалося розробити не лише свою теорію вартості [14], що виникла як результат критики класичної теорії вартості, а й відповідну теорію ціни, котра, на думку проф. М. Бурхардта, представляє собою основу його загальної економічної теорії в цілому [15]. Обґрунтування К. Марксом власної теорії ціноутворення відбулося на основі матеріалістичної філософської традиції, яка по відношенню до предмету свого дослідження володіє об'єктивним характером. Проте, як видно, це не завадило окремим науковцям класифікувати використаний ним методологічний інструментарій як «суб'єктивний матеріалізм» [16] чи дефінітивно означити його, навіть, метафізичним [10], а сам марксистський аналіз форм вартості – «чисто догматичним» [17].

На жаль, у всій цій історії безумовно існує не лише очевидна проблема розуміння логіки марксистської економічної теорії, а й не менш важливе питання термінологічного визначення її сутнісних, ключових понять, насамперед, вартості та цінності. Адже ще й досі в економічній науковій літературі, і не лише у вітчизняній, вартість та цінність як різнопорядкові категорії, що одночасно представляють собою єдність протилежностей товарної форми продуктів праці, часто не розрізняють, ототожнюють, елементарно плутають без найменшого розуміння їх сутності.

Створивши концепцію двоїстої природи праці, уречевленої в товарі, К. Маркс вперше ліквідував притаманне до тих пір в політекономії змішування вартості товарів (Wert) з їхньою [споживчою] цінністю (Gebrauchswert) або, іншими словами, споживчою вартістю як це термінологічно усталено [18] в рамках марксологічної традиції.

Аналіз відповідних наукових розвідок дозволяє виокремити і систематизувати найбільш поширені й досі не подолані проблеми сприйняття: від спрощено-примітивного розуміння вартості аж до повного перекручування чи заперечення марксистської трудової теорії вартості загалом, що має низку причин.

По-перше, відбувається змішування вартості із працею чи трудовими затратами як такими. При цьому для визначення вартості використовують, як правило, наступні положення: «вартість визначається кількістю праці», «вартість – це праця», «вартість є кількістю праці» тощо. Ототожнення вартості із працею або ж її кількістю спотворює її соціальну сутність як речову форму виразу виробничих відносин між людьми, перетворюючи на природно-біологічну категорію. Широко поширене натуралістичне розуміння вартості трансформує її у якісно нове визначення як вічної, незмінної категорії, що, очевидно, не має нічого спільного з марксистським трактуванням вартості, на ділі заперечуючи його.

По-друге, вартість розглядається лише з кількісного боку, що має безпосередній зв'язок із зазначеним механіко-натуралістичним поглядом трактування вартості. За таких обставин її суть зводиться до одностороннього контексту, а саме, до характеристики вартості лише з кількісної сторони. У цьому випадку абстрактна праця, двоїстий характер праці, втіленої у товарі, внутрішній протиріччя товару і праці, яка його створює втрачають своє попереднє центральне місце у теорії вартості, а категорія «суспільно необхідні затрати праці» трактується однобічно тільки у визначенні величини вартості, що, звичайно, не може відповідати марксистському діалектичному методу дослідження.

По-третє, у ролі рівноцінного антагоніста по відношенню до згаданих вище механістичних позицій виступає ідеалістичне спотворення Марксової категорії вартості – останню намагаються представити виключно продуктом мисленневої, логічної операції, а не об'єктивним, реальним виразом

внутрішніх протиріч матеріального товаровиробництва. Перетворюючи вартість на уявну, мисленнєву конструкцію, на просте абстрактне поняття, відбувається ідентифікація її як умовного засобу пізнання, позбавленого зв'язку із об'єктивно дійсним, реальним світом товарного суспільства, що, звичайно, повинно декласувати будь-яке матеріалістичне розуміння, проголошене марксистською методологією, визначаючи його як ефемерне, утверджуючи ідеалістичний вимір теорії вартості.

По-четверте, найпростішим і найбільш «успішним» серед широкого різноманіття концепцій пояснення вартості виявився той методологічний підхід, котрий заперечує вартість як об'єктивну категорію, скасувавши загалом доцільність її застосування для пояснення закономірностей сучасного товарного виробництва. Особливо у першій третині ХХ ст. набуває ключових рис ігнорування вартості для пояснення ціноутворюючих процесів в умовах ринкової економіки. Нехтування вартістю як економічною категорією відбувалося на фоні наближення однієї з найбільших світових економічних криз капіталізму у 30-их роках минулого століття, перетворившись пізніше, не зважаючи на відмову від наукової основи дослідження ключових чинників цього процесу – вартості та руху її основних форм, на вирішальний момент процесу теоретичного формування ідеології ринкового фундаменталізму.

По-п'яте, марксистська теорія трудової вартості має дуже важливе теоретичне і практичне значення для розуміння об'єктивних закономірностей розвитку капіталістичного суспільства, зокрема, його історичних меж. Безумовний революціонізуючий вплив вказаної теорії не лише на економічну науку, а й на практичну перебудову людського буття, що фактично підтверджується всесвітньою історією перших спроб трансформації капіталістичного способу виробництва та формування у глобальному вимірі альтернативної йому економічної системи – соціалізму, триває й досі. Вичерпний аналіз ключових аспектів капіталістичного способу виробництва, обґрунтування законів його виникнення і розвитку, у тому числі формулювання закону додаткової вартості як закону руху капіталізму, що розкриває мету капіталістичного виробництва – виробництво максимуму додаткової вартості та одержання її перетвореної форми – прибутку, і шляхи її досягнення, перетворюють у своїй сукупності теорію трудової вартості на дійсно наріжний камінь марксистського економічного вчення, а закон вартості – на основний закон капіталістичного виробництва [19]. Тому чисельні теорії та економічні концепції, що заперечують альтернативні капіталістичному шляхи розвитку суспільства, свідомо обирають центральним об'єктом своєї критики Марксову теорію трудової вартості – методологічну основу марксистської політекономії, або ж навпаки – її повністю ігнорують.

Визначивши ринок основним поняттям сучасної економічної теорії, а ринкову економіку основною та безальтернативною економічною системою суспільного розвитку, цілком природно, що місце теорії вартості зайняло вчення про ціну. Теорія ціни стала вирішальною в умовах суспільства, де процес товарного обміну і грошового обігу набув рис вирішального системоутворюючого процесу, а ринок – статусу основної соціально-економічної ідеології в рамках стратегії світового глобального розвитку.

Відступаючи від розгляду вартісного емпіризму, хочемо звернути увагу й на інший бік справи, що й досі широко представлений в економічній літературі та пов'язаний з досліджуваною проблемою. Так, наприклад, на справді цілковитий курйоз перетворив своє дослідження сутності вартості та цінності білоруський дослідник В. М. Усоський. Основою теорії К. Маркса, – доводить він, – стала підміна реально існуючих феноменів – цінності, цін і похідних від них цінових регуляторів ірраціональною категорією «внутрішньої вартості» [20, с. 57]. На його думку, вартість – це безжиттєва надумана абстракція, що не має ніякого відношення до капіталістичного ринкового господарства, а тому, вчений доходить підсумку, вартість представляє собою не емпіричний, а логічний факт – фантом. Начебто односторонність такої методології закономірно перетворила раціоналізм і матеріалізм К. Маркса на відповідно ірраціоналізм та ідеалізм, а його раціоналістичний монізм – став дуалізмом [20, с. 57].

На скільки правильними видаються такі висновки? У чому ж все-таки у випадку із ірраціональною категорією «внутрішня вартість» полягає підміна понять та хто її здійснив? Проте не лише вказаний момент зумовлює необхідність об'єктивного з'ясування причин виникнення такого погляду на розвиток змісту вартості.

Слід наголосити, В. М. Усоський визначив поняття «внутрішня вартість» не лише як основу для реалізації власного порівняльного аналізу вартості та цінності, а передусім, що найголовніше, як засадову категорію марксистської економічної теорії загалом. Так, згідно його твердження, методологічним фундаментом трудової теорії вартості стає протиставлення «внутрішньої вартості» відносинам мінової цінності – Марксова вартість за своєю природою не може бути реалізованою в рамках відтворювальної структури економічних відносин капіталізму, оскільки вона функціонально існує лише в межах вузької мисленнєвої конструкції виробничих відносин самого К. Маркса. На думку В. М. Усоського, «внутрішня вартість» – це певна вічна позачасова товарообмінна норма, виходячи з якої натуральні продукти співставляються поза конкретною пропорцією обміну у вказаний поточний момент [20, с. 54].

З метою детального розгляду вказаного положення та з огляду на його методологічну значимість, наведемо відповідний фрагмент із дослідження сучасного білоруського професора повністю: «К. Маркс дуже точно сформулював наявність вічної проблеми, котра продовжує викликати

полеміку між економістами. «Мінова вартість має насамперед вигляд кількісного співвідношення, вигляд пропорції, в якій споживні вартості одного роду обмінюються на споживні вартості іншого роду, – співвідношення, яке завжди змінюється залежно від часу і місця. Мінова вартість здається через це чимось випадковим і цілком відносним, а внутрішня, властива самому товару мінова вартість (*valeur intrinsèque*) здається якоюсь *contradictio in adjecto* (суперечністю у визначенні)». Там же, у зносі, Маркс наводить цитати двох мислителів, котрі інтерпретували категорію «внутрішня вартість» у політичній економії як протиріччя у визначенні. Барбон з цього приводу писав: «Ніщо не може мати внутрішню вартість». Бетлер зазначав: «Річ коштує рівно стільки, скільки вона принесе» [20, с. 47-48].

З огляду на цей висновок, слід чітко акцентувати увагу, що категорія «внутрішня вартість» як окремий спеціальний системний методологічний інструмент дослідження суперечить загальній логіці марксистської трудової теорії вартості.

Враховуючи зауваження В. М. Усоського стосовно того, що вихідний початок будь-якої науки завжди був і залишається найважчим пунктом для коректного теоретичного осмислення і правильного найменування явищ, оскільки від того, які вихідні засади сприйме теоретична концепція, залежить обрана нею методологія дослідження і висновки, до котрих вона в кінцевому підсумку приходиться, пропонуємо звернутися до автентичних першоджерел вказаної В. М. Усоським «вічної проблеми». Цього вимагає також і логіка порівняльного аналізу сутності вартості та цінності, яка без достовірного дослідницького фундаменту неспроможна забезпечити реалізацію об'єктивного наукового дослідження.

На жаль, у дуже багатьох випадках, головним чином, у найскладніших і найважливіших із них, досить часто банальна теоретична, понятійна чи термінологічна колізія трапляється лише через елементарне нехтування оригіналом, у нашому випадку – «Капіталом» К. Маркса (1872 р.).

Наведене В. М. Усоським положення у «Капіталі», використане ним із відомого російського видання в якості вихідного, базового для розгортання усіх його наступних висновків, не витримує перевірки фактами, котрі переконливо доводять його спотворений зміст і помилковість. Справді автентична, оригінальна Марксова думка звучить наступним чином: «Мінова вартість з'являється насамперед у вигляді кількісного співвідношення, пропорції, в якій споживні вартості одного роду обмінюються на споживні вартості іншого роду, – співвідношення, яке завжди змінюється залежно від часу і місця. Мінова вартість здається через це чимось випадковим і цілком відносним – внутрішньою, іманентною міновою вартістю самого товару (*valeur intrinsèque*), а отже, якоюсь *contradictio in adjecto* (суперечністю у визначенні)» [21]. Тепер, нарешті, прослідковується не лише логіка висловлювання, але й достовірний зміст: мова зовсім не йде про якусь окремо відособлену внутрішню, від природи вічну і властиву самому товару мінову вартість, а про мінову вартість, що виключно через відомі обставини лише зовні, поверхнево здається такою – внутрішньою, іманентною, властивою самому товару вартістю – ось і вся загадка «вічної проблеми», ідеалістично гіпостазованої білоруським дослідником.

Таким чином, В. М. Усоський здійснює грубу методологічну підміну, довільно формує мисленнєву ірраціональну конструкцію категорії «внутрішня вартість», механічно розтинає єдину економічну дійсність, в той час, коли у Маркса мова йде виключно про мінову вартість, яка лише в своїй специфічній модальності видається іманентно притаманною товару. Білоруський вчений не лише через обмеженість застосованого ним наукового підходу, а й, очевидно, системне нерозуміння загальної логіки Марксової економічної теорії, зокрема, її фундаментальних положень, а також елементарне нехтування необхідності дослідження оригінальних наукових джерел, змішує внутрішню, дійсно об'єктивну основу ціни, із уявною та існуючою лише в суб'єктивній інсинуації автора «внутрішньою вартістю». Білоруський дослідник самостійно вирішує питання про сутність так званої «внутрішньої вартості», «приписує» їй фантастичні властивості та функції згідно міри власних уявлень і вподобань.

Отже, псевдодіакретична категорія «внутрішня вартість», а також висновки як, власне, все дослідження В. М. Усоського, присвячене порівняльному аналізу вартості та цінності, володіє ознаками теоретичної неспроможності, воно науково недостовірне. Стверджуючи про принципову аберацію свідомості, вчений сам потрапляє у коло зовнішньої фетишистської омани явищ, що в кінцевому підсумку не дозволило йому з'ясувати головне – сутність трудової теорії вартості.

Очевидно, традиції пострадянського наукового катарсису категорично вимагають дотримання певного ритуалу, своєрідної вченої ініціації – обов'язкового, хоча б в загальних моментах, заперечення чи просто формального розвінчання вчення марксистської економічної школи. Такий спосіб нині досить широко практикується як один із ідентифікуючих проявів «достовірності», «науковості» чи з метою обґрунтування так званої «наукової новизни» економічних досліджень, надання їм зовнішньої солідності, тобто по суті задля формальних рис легалізації результатів власного, як правило, «новітнього» дослідницького поступу в рамках наймодерніших нео-, пост- та іншого подібного роду різноманітних економічних теорій і концепцій. Що ж залишається у практичному підсумку дійсного теоретичного поступу, відображаючи сутнісний аспект справи? У більшості випадків це, на жаль, псевдо-, пара- чи квазінаука з необґрунтованими, амбіційними і, досить часто, поверхневими

претензіями, що знаходяться на узбіччі дійсного наукового пізнання економічних відносин, процесів і явищ.

На фоні сучасних вітчизняних досліджень вартості, наукової рефлексії відповідних їй економічних відносин, вирізняється не лише певною оригінальністю своєї назви, а й використанням базового методологічного арсеналу монографія О. М. Собко, присвячена дослідженню теоретико-методологічних домінант креації вартості крізь призму розвитку інтелектуального капіталу [22, с. 2]. Акцентуючи на «інтелектуальному як модерному векторі розбудови інструментальної перспективи в теорії креації вартості підприємства», дослідниця висновує думку, що абстракційний характер вартості «доводить її існування та проявляється у грошовій формі під час обміну, оскільки саме тоді з'являється поняття еквіваленту» [22, с. 2-109]. Проте, справедливо інше: «абстракційний характер» вартості сам по собі не володіє доведенням її існування, навпаки – будь-яка абстракція є продуктом мисленого ізолювання, узагальнення, результатом процесу абстрагування, окремим моментом, що зникає в процесі відображення об'єктивної дійсності. Тобто вона має реальну межу, визначену природою самого об'єкта і завданням пізнавального процесу, в протилежному випадку, в разі виходу за ці межі, абстракція стає хибною. Межа абстрагування визначається інтересами фіксації вихідного рухомого протиріччя та ідеалізацій, котрі його виражають, тобто вказані абстракції не лише не нестримні, а володіють реальними прообразами, виражаючи досить реальні відносини і процеси. Тому не якийсь абстракційний характер доводить існування вартості, а практика товарного виробництва і обміну визначає її реальну екзистенціальну сутність, визначення абстрактною працею, вимагаючи тому певних абстрактних характеристик для досягнення глибини й повноти відображення сутності предмета пізнання – вартості.

«Абстрагування» від конкретних особливостей праці здійснюється об'єктивно, в товарному виробництві, а не лише завдяки спекулятивному, тобто притаманному для нашої свідомості висновку: «це, проте, така абстракція, яка в суспільному процесі виробництва відбувається щоденно» [14, с. 18].

Однак, у дослідженні креації вартості на дійсну вигадку претендує положення про те, що великий обсяг напрацювань і активізація досліджень у сфері вартості дозволили «наприкінці XIX-початку XX ст. сформуванню нового напрямку, де формулюється загальна теорія вартості, відомий під назвою аксіологія» [22, с. 110]. В його межах, на думку О. М. Собко, і спостерігався наступний розвиток загальної теорії вартості «завдяки працям австрійського філософа, дослідника проблем цінності Алексуса Мейнонга (1853-1920), розробника поняття «гештальт-якості» Христіана фон Еренфельса (1859-1920), німецького філософа, основоположника філософської антропології Макса Шелера (1874-1928) та польського філософа, дослідника феноменології, онтології та естетики Романа Інгардена (1893-1970)» [22, с. 110].

Питання не в тому, що дослідниця говорить про вартість, а в тому, що вартість намагається визначити шляхом схоластичних міркувань за відсутності ознак цілісного сприйняття досліджуваної наукової проблеми. Напевно, тільки тому наукові труди відомого представника австрійської психологічної школи Х. фон Еренфельса, присвячені питанням цілісності свідомості та психології жаги/пристрасті [23], та інших авторитетів цього напрямку філософської аксіології та психологічної науки, й мають формальне, лексичне, те саме термінологічне, а не понятійне відношення до так званої «загальної теорії вартості». Таким чином, недоліки цілісного сприйняття теоретичної проблематики вартості, концепцій вартості та розуміння їх елементарних основ призвели, власне, до нісенітниць – ототожнення філософської загальної теорії цінностей, аксіології, з економічною, уявною «загальною теорією вартості». Науковець помилково постулює цінність, тобто абсолютно етичну категорію, як вартість – категорію економічну, переплутавши філософське з економічним, упускаючи релевантні відмінності їх розуміння у процесі наукового пізнання.

У виділенні двох форм вартості, споживної та мінової, О. М. Собко також вбачає вираження марксистського дуалізму вартості, хоча цей «дуалізм» описаний ще задовго до Маркса – Арістотель перший намітив відмінність між споживною і міноюю вартостями, про що згадує й сама дослідниця [22, с. 09]. З огляду на це, слід також критично розглянути в представленому дослідженні теоретико-організаційних аспектів креації вартості положення стосовно ретроспективного погляду на імператив вартості в економічній думці.

Так, авторка зазначає, що «категорія вартості детально описана... стародавніми філософами та теологами», а «деякий об'єктивізм у поняття вартості вносить учень Платона Арістотель» [22, с. 109], котрий ототожнював його з благом, правдою або ж справедливістю. Однак, недостатня обґрунтованість такого висновку дослідниці зумовлена змішуванням форми і змісту вартості – момент доритності тонкої теоретичної абстракції. Незважаючи на те, що геніальний давньогрецький філософ вперше піддає аналізу форму вартості, Арістотель «сам вказує нам, чому його подальший аналіз зазнав невдачі: це, власне, відсутність поняття вартості» [24]. Тобто, Арістотель не мав поняття про джерело вартості, залишаючись у статусі першого дослідника лише форм вартості, хоча й розумів той факт, що в основі обміну товарів знаходиться праця.

Еквівалентний обмін товарів можливий лише за умови їх рівності – цей перший етап синтезу в ході дослідження вартісного відношення товарів, за свідченням К. Маркса, здійснив саме Арістотель,

висловивши, до того ж, думку про те, що кількісна рівність товарів неможлива без їх якісної порівнянності, що, по-суті, становить наступний крок аристотелівського синтезу. Досліджуючи вказані відносини, з усією очевидністю постає питання про їх основи та зміст обмінюваних товарів, для котрого притаманні властивості якісної порівнянності та кількісної рівності. Проте, на поставлене Аристотелем питання лише через 2 тис. років відповів В. Петті, вказавши, що основою якісної порівнянності та кількісної рівності товарів виступають їх вартості – уречевлена в них людська праця.

Отже, більш ніж контроверсійною є думка О. М. Собко про можливість детального опису категорії вартості в умовах античного або ж стародавнього суспільства, економічний розвиток яких був недостатній для з'ясування дійсного поняття вартості та її сутності: лише історичні межі суспільства, в якому жив Аристотель, завадили йому розкрити, в чому ж «у дійсності» полягає відношення рівності у вираженні вартості товарів.

Подальші теоретичні спроби О. М. Собко свідчать про ототожнення нею марксистської політекономічної категорії «додаткова вартість» та бухгалтерської категорії «додана вартість» [22, с. 112-115], що призводить у підсумку до зроблених помилкових висновків стосовно «джерела збагачення капіталістів» чи «доходу на вкладений капітал» [22, с. 115]. У цьому контексті цілковитий подив викликає твердження автора, що в історичному аспекті трактування вартості як економічного явища у марксистів розглядалося як додана вартість.

На жаль, поки що такий вигляд має «модерний інтелектуалізм» у трактуванні української дослідниці «креації вартості». Все це, а також некритично запозичені, вузько емпіричні, інспіровані положення, набувають доволі гротескних форм в обґрунтуванні типово трафаретного висновку, що «марксистська теорія, на жаль, не створила підґрунтя для пояснення природи походження економічної категорії вартість» [22, с. 112] – авторка потрапляє в коло проблем, протиріч і недоліків, які приписує марксистській теорії, хоча вони повинні бути віднесені передусім на рахунок її власного розуміння цієї теорії.

Не визначивши об'єктивної сутності вартості, тобто дійсної природи безпосереднього і основоположного предмету наукового пізнання, будь-які міркування на рахунок її «креації», реального розвитку чи якого-небудь дійсного руху, перетворюються на метафізичні дослідницькі абстракції. Подібних випадків в сучасній економічній літературі безліч.

Достатнім для імплікації теоретичних конструкцій про нові, раніше мало чи зовсім не дослідженні об'єкти, є усвідомлення діалектичної бінарності форми ціни, іншими словами – іманентного протиріччя між кількісними і якісними її сторонами. Саме це дозволило автору «Капіталу» вперше розв'язати вказану суперечність, встановивши, що форма ціни, з одного боку, не тільки допускає можливість кількісного незбігу величини вартості з ціною, тобто величини вартості з її власним грошовим виразом, але й, з другого боку, – вона може приховувати в собі якісну суперечність, внаслідок чого ціна взагалі перестає бути виразом вартості, хоч гроші представляють собою лише форму вартості товарів. Тому не лише земля, а й речі, які самі по собі не є товарами, наприклад, совість, честь і т.д., можуть стати для своїх власників предметом продажу і, таким чином, завдяки своїй ціні набути товарної форми [25, с. 54] – у цьому полягає фундаментальне методологічне значення відкриття Маркса для сучасного розвитку теорії вартості та ціноутворення, а також теорії коммодифікації, основи якої закладено німецьким вченим.

Форма ціни, на думку К. Маркса, передбачає відчужуваність товарів за гроші і необхідність такого відчуження [25, с. 55].

А. С. Гальчинський, відмічаючи неповну компенсацію трудових затрат виробника у процесі обміну на основі вартості товару, який відбувається в умовах суто капіталістичних відносин між працею і капіталом (зумовлену привласненням додаткового продукту без відповідної компенсації), стверджує, що поступове зняття антагоністичної протилежності між необхідною і додатковою працею створює об'єктивні економічні передумови для реалізації повної трудової еквівалентності обміну. Тому, на його думку, методологія нової парадигми політекономічного аналізу виходить із того, що досягнення повної еквівалентності можливе лише тоді, коли обмін здійснюватиметься безпосередньо на основі затрат живої праці: «Про повну компенсацію можна говорити лише тоді, коли долається суперечність між необхідним і додатковим продуктами. Коли і перша, і друга складові додаткової вартості реалізуються у контексті саморозвитку людини, збагачення її креативного потенціалу» [26, с. 443].

Слід зауважити, поряд з використанням «креативної» термінології, наведені нами зразки вітчизняної фахової літератури, де розглядаються проблеми «креації вартості» та збагачення «креативного потенціалу» людини на основі реалізації складових додаткової вартості, поєднує, щонайменше, очевидне нерозуміння марксистської економічної категорії «додаткова вартість». Зокрема, А. С. Гальчинський не лише хибно асоціює з додатковою вартістю як необхідний, так і додатковий продукт, а й, по суті, методологічно не виходить за рамки капіталістичного відношення між ними у форматі норми додаткової вартості, яка нині, на його думку, втрачає, а в окремих аспектах і взагалі втратила своє економічне значення, оскільки, начебто, антагонізм між необхідним і додатковим продуктом, як найсуттєвіша ознака експлуататорського суспільства, поступово зникає [26, с. 442-443].

До того ж, використовуючи принцип обміну безпосередньо на основі затрат живої праці як умову досягнення повної трудової еквівалентності, а також як вихідне положення методології нової парадигми політекономічного аналізу, А. С. Гальчинський мимоволі повертає нас у прадавні часи не лише простого товарного виробництва, а й до початків його виникнення. Саме на початковій стадії виникнення товарного виробництва обмін відбувався на основі суспільно необхідних затрат живої праці, оскільки використання в процесі виробництва засобів і предметів праці означає, що величина вартості вже визначається згідно затрат не лише живої, а й уречевленої у них праці. Тобто еквівалентність обміну – це категорія дрібнотоварного виробництва. Однак, у певному розумінні, навіть й тоді, в умовах простого товарного виробництва, еквівалентність затрат праці порушується, оскільки різні товаровиробники працюють в об'єктивно різних умовах.

Аналізуючи дію закону вартості в умовах простого товарного виробництва, К. Маркс встановив, що еквівалентний обмін товарів за суспільною вартістю передбачає нееквівалентний обмін з погляду індивідуальної вартості [27]. Зауважимо також, реалізація за А. С. Гальчинським «повної трудової еквівалентності обміну» «у сфері розподільних відносин країн Заходу» означає не що інше, ніж позбавлення сучасного капіталістичного способу виробництва його власної основи, оскільки виключається можливість одержання прибутку.

Гносеологічним фундаментом так званої методології нової парадигми політекономічного аналізу виступають економічні відносини лише у сфері обміну і розподілу, які у відриві від сфери виробництва абсолютизуються та ідеалізуються, набуваючи нібито форм якісно нового ступеня розвитку, що «за своїм змістом уже не вписується у традиційну структуру обміну суто капіталістичної економіки»: «Він має принципово нові риси загальнолюдських цінностей, тобто риси вищого суспільного устрою, риси посткапіталістичного суспільства, соціоцентриської нооекономіки, яка утверджується» [26, с. 442-443]. У вказаному ідеалізованому суспільстві сфера виробництва виявляється підпорядкованою сфері обміну, а воно саме, очевидно, є виключно результат лише поступової трансформації сфери обміну або ж розподілу новоствореної вартості. Однак, не розподіл і його форми визначають суспільний спосіб виробництва, а навпаки – кожний спосіб виробництва обумовлює свої форми розподілу та обміну.

На жаль, основні положення методології нової парадигми політекономічного аналізу А. С. Гальчинського реанімують ідеї, котрі багаторазово проголошувалися в минулому та добре відомі. Наприклад, К. Реннер в першій половині ХХ ст. особливо активно обстоював ідею «соціалізації обігу» як єдиного засобу для переходу до вищого суспільного устрою – соціалізму [28]. Окрім того, «найсуттєвіша ознака експлуататорського суспільства» – антагонізм між необхідним і додатковим продуктом – як вказує А. С. Гальчинський, та про що йшлося практично в будь-якому радянському підручнику з політекономії, знищується за соціалізму разом із ліквідацією експлуатації людини людиною: «...соціалізм знищує поділ праці і продукту на необхідний і додатковий як вираження відносин експлуатації. Проте соціалізм об'єктивно відтворює цей поділ на новій основі, що виражає колективістські відносини співпраці та взаємодопомоги асоційованих робітників суспільного виробництва» [29].

Однак, навіть за умов економіки «реального соціалізму» наукове обґрунтування в рамках «марксистсько-ленінської» теорії вартості характеру необхідного і додаткового продукту, їх якісного співвідношення, кількісних пропорцій поділу, форм розподілу не було таким очевидним і однозначним як це могло б здатися на перший погляд, беручи до уваги, з одного боку, відомий ідеологічно-нормативний підхід до аналізу радянської економічної системи і вивчення її реальності та, з другого боку, апологетичну складову політекономічної науки соціалізму загалом.

Так, в радянській економічній літературі набув поширення, особливо в 50-их роках, поділ новоствореного продукту на продукт для себе і продукт для суспільства [30]. Продукт для себе включав ту частину створюваного робітником продуктивної праці, яку він отримував відразу – у вигляді оплати праці. Решта новостворюваного продукту складала продукт для суспільства. При цьому частина продукту для суспільства поверталася робітнику виробничої сфери із суспільних фондів споживання, ніби приєднуючись до основної частини його необхідного продукту у вигляді виплат, пільг та ін.

Теза про відсутність поділу продукту на необхідний та додатковий була іманентно включена до першого видання підручника з політичної економії (1954 р.), в якому замість розподілу праці на необхідну і додаткову розглядався поділ праці та продукту для себе і для суспільства [31].

Таким чином, обмежуючись сферою обмінно-розподільчих відносин руху вартості, економічне дослідження А. С. Гальчинського з наукового погляду є не лише не повним, не діалектичним, а й прямо протилежним йому через загальному хибність застосованого вченим методологічного підходу, передусім, уподібнення зі складовими додаткової вартості необхідного і додаткового продукту, що відверто суперечить базовим положенням теорії трудової вартості, не згадуючи вже про положення методології нової парадигми політекономічного аналізу стосовно досягнення повної трудової еквівалентності завдяки обміну безпосередньо на основі затрат живої праці.

Натомість професор Т. І. Артьомова, справедливо вказуючи на якісно-кількісне протиріччя між вартістю та ціною, котре ґрунтовно описано та знайшло вирішення у працях Маркса, дивним чином трактує цю суперечність як «камінь спотикання в концепції Маркса» [5, с. 81]. Очевидно, вихідною теоретичною позицією дослідниці слугувало помилкове уявлення про те, що нібито перетворення продукту на товар і формування його грошової ціни, згідно логіки «Капіталу», відбувається до процесу обміну [5, с. 81].

При цьому, як вказує Т. І. Артьомова, набуваючи економічної якості, продукт трансформується на «позбавлений відмінностей згусток людської праці», а функцію міри вартості виконують мислено уявні золоті гроші – ідеальні представники буття загального робочого часу [5, с. 81].

Фактично, сутність діалектичної концепції форми ціни у «Капіталі», що обґрунтована на основі матеріалістичного розуміння розвитку товарно-грошових відносин, по-перше, однобічно трансформується Т. І. Артьомовою в своєрідну «річ в собі», суб'єктивну ідеальну конструкцію, ілюзорну абстракцію, позбавлену зв'язку із реальним станом справ, по-друге, через це дослідниця переплутала саму вартість із її специфічною формою, котра проявляється в результаті акту купівлі-продажу, оскільки процес обміну надає товару, який він перетворює на гроші, не його вартість, а лиш тільки специфічну форму вартості, тому висновок дослідниці просто повторює колись поширений казус: змішування обох цих положень призвело до того, що вартість золота і срібла починають рахувати уявною [32].

Проте Маркс завжди ставить на перший план матеріалістичну природу своєї діалектики і, відповідно, методу дослідження [25, с. 23], а тому в даному конкретному випадку він вказує лише на можливість ідеального вираження вартості, що дослідницею хибно сприймається за результуючий підсумок логіки «Капіталу» загалом: «поряд із своїм реальним образом, наприклад, образом заліза, – стверджує К. Маркс, товар може мати в ціні ідеальний образ вартості, або мислено уявлюваний образ золота, але він не може бути одночасно дійсним залізом і дійсним золотом. Для того, щоб дати йому ціну, досить прирівняти до нього мислено уявлюване золото. Але він повинен бути заміщений дійсним золотом, щоб відіграти для свого власника роль загального еквіваленту... золото функціонує як ідеальна міра вартості тільки тому, що воно уже обертається як грошовий товар у міновому процесі. В ідеальній мірі вартостей криється, таким чином, дзвінка монета» [25, с. 55].

Таким чином, К. Маркс завдяки силі теоретичної абстракції на основі діалектичного аналізу зв'язків, діалектичного підходу до їх дослідження чітко детермінує ідеальну міру вартості через реальну матеріальну сутність товарообмінного процесу, представленого в кінцевому підсумку як фактичним залізом, так і фактичним золотом [33, с. 86]. При цьому зазначається, що форма вартості продукту праці є найабстрактніша... форма буржуазного способу виробництва.

На думку професора А. А. Гриценко, вартість матеріальна, не залежить від волі та свідомості людей, хоча й не містить в собі жодної речовини [34]. Вважаємо таке трактування вартості спрощеним та з певними ознаками тавтології, оскільки вартість як економічна категорія, мислене відображення дійсності, безумовно, є категорією ідеальною. Окрім того, діалектичне розуміння матерії давно здолало обмежені уявлення механістичного матеріалізму про зміст цього поняття як певну властивість, річ, речовину, не пов'язуючи її з елементами конкретної будови речей (стихією, безструктурною першоречовиною, неподільними частками тощо), та одночасно вказує лише на всезагальну властивість їхньої матеріальності – здатність об'єктивного існування. З іншого боку, вартість відноситься до матеріального як плексус виробничих відносин, відображаючи уречевлену, тобто матеріалізовану в товарі суспільну працю.

Слід наголосити, спільним для всіх випадків переоцінки основних положень трудової теорії вартості, викривлення чи заперечення її, котрі розглянуто вище, є нерозуміння вартості як суспільної категорії, щонайперше, її субстанції – суспільно необхідної праці. Особливо яскраво це проявляється стосовно аграрної сфери, що безперечно пов'язано зі специфікою виробництва сільськогосподарської продукції, впливом біологічних, кліматичних та інших природних факторів, невід'ємних ознак відтворювального процесу отримання готової продукції та умов господарської діяльності у цій галузі економіки. Вказані чинники зумовлюють розбіжність між робочим періодом і періодом виробництва, створюють тісне переплетіння суспільних і природних моментів у виготовленні товару, формують на користь останніх фетишистське сприйняття натуралістичних атрибутів, домінуючих у видимій на поверхні ринкового обміну вартісної реальності товарних тіл. В свою чергу абсолютизація натуралістичних начал має наслідком синкретичне трактування вартості, підміну її дійсного суспільного походження як відношення між людьми, на відношення між речами.

Висновки з проведеного дослідження. Методологічні принципи об'єктивного і суб'єктивного напрямку дослідження в економічній науці відображають існуючі протилежності між Марксовою системою, з одного боку, і поглядами альтернативних їй теоретичних систем, іншими словами, це протиріччя між об'єктивізмом трудової теорії вартості та її теоретичної опозиції – суб'єктивізму, котрий зводиться, наприклад, до принципу психологізму представниками маржиналістської школи.

Важливо зауважити на суттєвому методологічному моменті, що стосується узагальнення трудової теорії вартості як об'єктивної теорії, оскільки історія її розвитку має декілька етапів, котрі зовсім не послідовні, а тим більше тотожні в своєму узгодженні певних підходів дослідження,

проміжних і кінцевих його висновків. Очевидно, коли вказують на трудову як об'єктивну теорію вартості, то загалом нехтують її початковими, незавершеними та іншими дискретними станами, що нині, як правило, переважно й трапляється. Наприклад, за А. Смітом, трудова цінність базується на індивідуальній оцінці блага залежно від кількості та якості затраченої праці – це суб'єктивна трудова теорія.

Натомість, згідно К. Маркса, трудова цінність є об'єктивний, тобто суспільний закон цін, а тому його теорія представляє собою об'єктивну трудову теорію, що не базується на якихось індивідуальних оцінках, а виражає лише зв'язок між зростанням продуктивних сил суспільства і товарними цінами, як вони встановлюються на ринку. Таким чином, під об'єктивною теорією вартості за замовчуванням мається нині на увазі її марксистський варіант, оскільки виводити атрибут об'єктивності теорії виключно на основі праці було б недостатнім.

З вимогою дійсної наукової основи сутність ціни як економічної категорії та принципова відмінність між вартістю і ціною були розкриті саме марксистською трудовою теорією вартості. Вона дає генетичне пояснення ціноутворення, залишаючись актуальною й досі. Згідно неї, ціна є грошовим вираженням вартості товару, тобто сукупності не просто витрат праці, а суспільно необхідних витрат живої і уречевленої праці на його виробництво. При цьому важливо, що вартість зберігає значення основи, оскільки лише на цьому фундаменті можна понятійно розвинути інші економічні феномени, наприклад, грошей, а ціна, згідно свого загального поняття, представляє собою передусім лише вартість у грошовій формі. Величина ціни залежить від рівня вартості та співвідношення попиту і пропозиції на товари. Це означає, що вартість первинна, а ціна вторинна. Ціна не могла з'явитися і не може існувати без вартості. Але вартість може обходитися без ціни за певних умов. Тому закон вартості керує цінами, а не навпаки.

Ключовою проблемою ігнорування, несприйняття чи заперечення вартості як економічної категорії – найбільш яскравого втілення матеріалістичної діалектики як логіки економічного дослідження – стала абсолютизація її безпосередньо емпіричної сторони до рівня буденного побутового, примітивно-споживацького інтересу технічного розрахунку за допомогою фізичних одиниць вимірювання, що спотворює суть трудової теорії вартості та свідчить про відсутність не лише її розуміння, а й тих практичних завдань, які вона покликана вирішувати.

Література

1. Осипов Ю. Теория хозяйства. Начала высшей экономии : в 3 т. (при участии Е. Е. Смирновой). Москва : ТЕИС, 1997. Т. 2. 792 с.
2. Економічна теорія : навч. посіб. / за ред.: В. О. Білика, П. Т. Саблука. 4-е вид., перероб. та доп. Київ : ННЦ ІАЕ, 2004. 560 с.
3. Marshall A. Principles of Economics : An Introductory Volume. 8th ed. London : Macmillan and Co, 1920. 871 p.
4. Шкварчук Л. О. Ціноутворення : підручник. Київ : Кондор, 2006. 460 с.
5. Артемова Т. И. Стоимость и цена: логико-исторический процесс формообразования : монография. Киев : Основа, 2006. 448 с.
6. Насікан Н. І., Біла І. С. Теорія вартості: ретроспективний аналіз і сучасні погляди. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 4(130). С. 45-52.
7. Мочерний С. В., Мочерна Я. С. Політична економія : навч. посіб. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Знання, 2007. С. 33.
8. Кейнс Дж. М. Избранные произведения / пер. с англ. предисл., коммент., сост. А. Г. Худокормов. Москва : Экономика, 1993. С. 450.
9. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / пер. с англ. проф. Н. Н. Любимова. Москва : Гелиос АРВ, 2012. С. 274.
10. Nowak-Posadzy K. Jaką teorią jest Marksowska teoria wartości opartej na pracy? *Praktyka Teoretyczna*. 2015. Numer 1(15). S. 26.
11. Бузгалин А. В., Колганов А. И. Трудовая теория стоимости: реактуализация. URL: <http://www.alternativy.ru/ru/node/780> (дата звернення: 05.01.2021).
12. Рикардо Д. Сочинения : в 5 т. Москва : Политиздат, 1955. Т. 1 : Начала политической экономии и налогового обложения. С. 35.
13. MEGA² II/6: Das Kapital. Kritik der Politischen Ökonomie. Erster Band, Hamburg 1872. Berlin : Dietz Verlag, 1987. S. 12.
14. Marx Karl, Engels Friedrich. Werke. Band 13, 1. Aufl. Berlin : Dietz Verlag, 1961. 797 S.
15. Burchardt Michael. Marxistische Wirtschaftstheorie: mit einem Anhang zu Leben und Werk von Karl Marx. München; Wien : Oldenburg, 1997. S. 8-19.
16. Копнин В. П. Проблемы диалектики как логики и теории познания. Москва : Наука, 1982. С. 23.

17. Müller Wolfgang. Habermas und die Anwendbarkeit der Arbeitswerttheorie. In: *Sozialistische Politik*. 1969. 1. Jg. Nr. 1. S. 39ff.
18. Васина Л. «Ценность» versus «стоимость» – «за» и «против». *Альтернативы*. 2015. № 2. С. 122-154. URL: http://www.alternativy.ru/ru/webfm_send/403 (дата звернення: 09.01.2021).
19. Marx Karl, Engels Friedrich. Werke. Band 20, 6. Aufl., unveränderter Nachdruck der 1. Aufl. 1962. Berlin : Dietz Verlag, 1975. S. 291.
20. Усоский В. Н. Сравнительный анализ сущности стоимости и ценности в экономике. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2009. Вип. 3(15). С. 47-57.
21. Marx Karl. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. Buch I : Der Produktionsprozess des Kapitals, 2. verbess. Aufl. Hamburg : Verlag von Otto Meissner, 1872. S. 11.
22. Собко О. М. Інтелектуальний капітал і креація вартості підприємства : монографія. Тернопіль : THEU, 2016. 444 с.
23. Ehrenfels Christian. System der Werttheorie. Allgemeine Werttheorie, Psychologie des Begehrens. Erster Band. Leipzig : O.R. Reisland, 1897. 270 p.
24. Marx Karl. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. 38. Auf. Berlin : Dietz, 2007. S. 74.
25. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії : в 3 т. Київ : Політвидав України, 1982. Т.1-Т.3. 934 с.
26. Гальчинський А. С. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань. Київ : Либідь, 2013. С. 443.
27. Marx Karl. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Dritter Band. 31. Auf. Berlin : Dietz, 2003. S. 184-190.
28. Renner Karl. Das Weltbild der Moderne. Wien : Büchergilde Gutenberg, 1954. 453 s.
29. Курс политической экономии : учеб. пособие для экон. вузов и фак. в 2 т. / под ред. Н. А. Цаголова. Изд. 3-е, перераб. и доп. Москва : Экономика, 1974. Т. 2 : Социализм. С. 147.
30. Политическая экономия социализма : учеб. пособ. / под ред.: А. Ф. Румянцева, Е. Ф. Борисова, Д. В. Валового и др. Москва : Экономика, 1970. С. 235.
31. Политическая экономия : учебник / под ред.: К. В. Островитянинова, Д. Т. Шепилова, Л. А. Леонтьева и др. Москва : Госполитиздат, 1954. С. 399.
32. MEGA² II/10: Das Kapital. Kritik der Politischen Ökonomie. Erster Band, Hamburg 1890. Berlin : Dietz Verlag, 1991. S. 87.
33. Розенберг Д. И. Комментарии к «Капиталу» К. Маркса. Москва : Экономика, 1984. С. 86.
34. Политическая экономия: прошлое, настоящее, будущее. I-часть : монография / под. ред. В. М. Гейца, В. Н. Тарасевича. Киев : ЦУЛ, 2014. С. 328.

References

1. Osipov, Yu. (1997), *Teoriia khoziaystva. Nachala vysshey ekonomii : v 3 t.* [Economy theory. Beginnings of Higher Economy], TEIS, Moscow, Russia, Vol. 2, 792 p.
2. Bilyk, V.O. and Sabluk, P.T. (Ed.) (2004), *Ekonomichna teoriia* [Economic theory], 4th ed., revised and supplemented, NNTs IAE, Kyiv, Ukraine, 560 p.
3. Marshall, A. (1920), *Principles of Economics : An Introductory Volume*, 8th ed., Macmillan and Co, London, United Kingdom, 871 p.
4. Shkvarchuk, L.O. (2006), *Tsinoutvorennia* [Pricing], textbook, Kondor, Ukraine, 460 p.
5. Artemova, T.I. (2006), *Stoimost i tsena: logiko-istoricheskiy protsess formoobrazovaniia* [Cost and price: logical-historical process of shaping], monograph, Osnova, Kiev, Ukraine, 448 p.
6. Nasikan, N.I. and Bila, I.S. (2012), "Value theory: retrospective analysis and modern views", *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 4(130), pp. 45-52.
7. Mochernyi, S.V and Mocherna, Ya.S. (2007), *Politychna ekonomiiia* [Political economy], tutorial, 2nd ed., revised and supplementedm Znannia, Kyiv, Ukraine, p. 33.
8. Keynes, J.M. (1993), *Izbrannye proizvedeniia* [Selected Works], Translated by A.G. Khudokormov, Ekonomika, Moscow, Russia, p. 450.
9. Keynes, J.M. (2012), *Obshchaia teoriia zanyatosti, protsenta i deneg* [The General Theory of Employment, Interest and Money], Translated by N.N. Liubimob, Gelios ARV, Moscow, Russia, p. 274.
10. Nowak-Posadzy, K. (2015), "Jaka teorią jest Marksowska teoria wartosci opartej na pracy?", *Praktyka Teoretyczna*, no. 1(15), p. 26.
11. Buzgalin, A.V. and Kolganov, A.I. "Labor theory of value: re-actualization", available at: <http://www.alternativy.ru/ru/node/780> (access date January 05, 2021).
12. Ricardo, D. (1955), *Sochineniya : v 5 t.* [Works : In 5 volumes], Politizdat, Moscow, USSR, Vol. 1: Principles of Political Economy and Taxation, p. 35.
13. MEGA² II/6 (1987), *Das Kapital. Kritik der Politischen Ökonomie. Erster Band*, Hamburg 1872, Dietz Verlag, Berlin, Deutschland, p. 12.

14. Marx, Karl and Engels, Friedrich (1961), Werke. Band 13, 1. Aufl., Dietz Verlag, Berlin, Deutschland, 797 p.
15. Burchardt, Michael (1997), Marxistische Wirtschaftstheorie: mit einem Anhang zu Leben und Werk von Karl Marx, Oldenburg, München; Wien, Deutschland; Austria, pp. 8-19.
16. Kopnin, V.P. (1982), *Problemy dialektiki kak logiki i teorii poznaniia* [Problems of Dialectics as Logic and Theory of Knowledge], Nauka, Moscow, Russia, p. 23.
17. Müller, Wolfgang (1969), Habermas und die Anwendbarkeit der Arbeitswerttheorie. In: *Sozialistische Politik*, 1. Jg, Nr. 1, p. 39.
18. Vasina, L. (2015), ""Value" versus "value" – "for" and "against"", *Alternativy*, no. 2, pp. 122-154, available at: http://www.alternativy.ru/ru/webfm_send/403 (access date January 05, 2021).
19. Marx, Karl and Engels, Friedrich (1975), Werke. Band 20, 6. Aufl., unveränderter Nachdruck der 1. Aufl. 1962, Dietz Verlag, Berlin, Deutschland, p. 291.
20. Usoskiy, V.N. (2009), "Comparative analysis of the essence of value and value in the economy", *Problemy teorii ta metodologii bukhholderskoho obliku, kontroliu i analizu*, Iss. 3(15), pp. 47-57.
21. Marx, Karl (1872), Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. Buch I : Der Produktionsprozess des Kapitals, 2. verbess. Aufl., Verlag von Otto Meissner, Hamburg, Deutschland, p. 11.
22. Sobko, O.M. (2016), *Intelektualnyi kapital i kreatsiia vartosti pidpriemstva* [Intellectual Capital and the Creation of Enterprise Value], monograph, TNEU, Ternopil, Ukraine, 444 p.
23. Ehrenfels, Christian (1897), System der Werttheorie. Allgemeine Werttheorie, Psychologie des Begehrens, Erster Band, O.R. Reisland, Leipzig, Germany, 270 p.
24. Marx, Karl (2007), Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. 38. Auf., Dietz, Berlin, Deutschland, p. 74.
25. Marx, K. (1982), *Kapital. Krytyka politychnoi ekonomii : v 3 t.* [The Capital. Critique of Political Economy : in 3 Vol.], Polityvdav Ukrainy, Kyiv, Ukraine, Vol.1-Vol.3, 934 p.
26. Halchynskiy, A.S. (2013), *Politychna nooekonomika: nachala onovlenoi paradyhmy ekonomichnykh znan* [Political Nooeconomics: The Beginnings of a renewed Paradigm of Economic Knowledge], Lybid, Kyiv, Ukraine, 472 p.
27. Marx, Karl (2003), Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Dritter Band. 31. Auf., Dietz, Berlin, Deutschland, pp. 184-190.
28. Renner, Karl (1954), Das Weltbild der Moderne, Büchergilde Gutenberg, Wien, Austria, 453 p.
29. Tsagolov, N.A. (Ed.) (1974), *Kurs politicheskoy ekonomii* [The Course of Political Economy], high-school textbook, In 2 volumes, 3th ed., revised and supplemented, Ekonomika, Moscow, USSR, Vol. 2: Socialism, p. 147.
30. Rumiantsev, A.F., Borisov, E.F., Valovoy, D.V. et al. (Eds.) (1970), *Politicheskaiia ekonomiiia sotsializma* [The political economy of socialism], tutorial, Ekonomika, Moscow, Russia, p. 235.
31. Ostrovitianinov, K.V., Shepilov, D.T., Leontev, L.A. et al (Eds.) (1954), *Politicheskaiia ekonomiiia* [Political economy], Gospolitizdat, Moscow, Russia, p. 399.
32. MEGA² II/10 (1991), Das Kapital. Kritik der Politischen Ökonomie. Erster Band, Hamburg 1890, Dietz Verlag, Berlin, Deutschland, p. 87.
33. Rozenberg, D.I. (1984), *Kommentarii k "Kapitalu" K. Marksa* [Comments on Capital by K. Marx], Ekonomika, Moscow, Russia, p. 86.
34. Geits, V.M. and Tarasevich, V.N (Eds.) (2014), *Politicheskaiia ekonomiiia: proshloe, nastoiashchee, budushchee. I-chast* [Political Economy: Past, Present, Future. I part], monograph, TsUL, Kiev, Ukraine, p. 328.